

СТРУКТУРНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

Віктор МОСКАЛЕЦЬ

Copyright © 2010

Актуальність проблеми. Від середини минулого століття кількість наукових розробок психологічної проблематики особистості неухильно і вельми швидко зростає. В усіх розвинених країнах світу постійно виходить друком чимало публікацій, присвячених цій проблематиці. Це, звісно, зумовлено прогресом науки і техніки, котрому властиве інтенсивне створення і використання наукоємних технологій у переважній більшості галузей виробництва та організації життя суспільства й управління ним, що вимагає високоякісної освіти, складних знань і вмінь від осіб, котрі мають справу з цими технологіями – концепціями, методами, методиками, технікою, обчисленнями, що функціонують у їх структурі. Водночас освіта, знання, уміння набуваються на основі й посередництвом інтелекту, котрий існує у формі всіх видів мислення та інших пізнавальних процесів. Життєво вагомим і надцінним для прогресу науки й техніки є творчий, евристичний інтелект, креативне мислення. Адже сенс і спосіб існування науки – творчість, відкриття, добування нових знань про світ і людину в ньому, винаходи нових підходів до важливих для процвітання людства об'єктів, засобів їх ефективного використання тощо.

На початку ХХ століття видатний французький соціолог і психолог Густав Лебон довів, що найбільш істотною відмінністю розвинених, прогресуючих націй та створених ними держав від усіх інших є наявність у їхній соціальній структурі дуже тонкого (презентованого порівняно невеликою кількістю осіб), але надзвичайно продуктивного, прошарку розумово обдарованих людей, здатних мислити творчо, евристично, а відтак робити наукові відкриття і створювати нові потужні технології. Він назвав цих людей *інтелектуальною елітою* націй і стверджував, що це єдина справжня, істинна еліта, тому що вона – двигун прогресу. Отож першочерговим, одним з найважливіших завдань держав, створених прогресивними націями, є пильна турбота про

інтелектуальну еліту, починаючи з виявлення розумово обдарованих дітей та створення всіх необхідних умов для розвитку їхнього інтелекту і завершуючи належним матеріальним забезпеченням науковців [1, с. 34–40]. А носій інтелекту, як і знань й умінь у цілому, – особистість. Тому наукове вивчення інтелекту з метою уреальнення оптимальних умов для його функціонування й розвитку, а також для освоєння складних організованостей знань і досвіду, яких вимагають високі технології від тих, хто з ними працює, може відбуватися тільки як вивчення інтелекту особистості, як продуктивне використання здобутих нею знань і вмінь. Ця обставина – один з основних чинників актуальності особистісної проблематики у царині суспільствотворення.

Застосування наукоємних технологій має ще один важливий аспект, який слушно назвати *екологічним*. Чимало сучасних технологій настільки потужні, що невміле застосування їх зазвичай завдає великих руйнацій довкіллю і здоров'ю людей. Ще більша небезпека прихована у хижацьки корисливому, захланно-меркантильному використанні їх, коли одержання прибутку, матеріальна вигода ставляться вище від екологічних руйнацій, до яких це призводить. Найвиразнішим прикладом жадливого руйнівних наслідків поєднання такого споживацького ставлення до сучасних технологій з некомпетентністю є найбільша за всю історію людства техногенна катастрофа – аварія на Чорнобильській АЕС. У будь-якому разі ті суб'єкти, які працюють з потужними технологіями, мають бути, по-перше, професійно компетентними, по-друге, екзистенційно відповідальними за все, що діється навколо, і першочергово – за свої власні дії, вчинки, поведінку, діяльність.

Зауважимо, що екзистенційна відповідальність є істотною складовою духовності особистості, що являє собою насамперед її бажання і здатність до автентичного, внутрішньо-психічного визначення значущих для неї духовних

цінностей (Бога, моралі, добродійності, справедливості, краси тощо) та неухильному поведженні відповідно до них навіть усупереч загрозливому тиску ззовні та інстинкту самозбереження. Отже, піднесення духовності особистості – це, без жодного перебільшення, проблема, від розв'язання якої залежить не лише прогрес людства, а й самого його існування. Звідси постає найвища актуальність проблематики духовності, основним суб'єктом якої є особистість.

Піднесення духовності особистості надзвичайно актуальне і з позицій гуманізму, стратегічною метою якого є створення таких природних, суспільних і суто психологічних умов життя людини, за яких вона могла б уповні розгортати свій потенціал, працювати, спілкуватися та жити оптимістично, з радістю, насолодою, внутрішнім щастям. Усі напрями психології, що вбачають основне покликання науки й практики, у тому числі й соціальної роботи, прагнуть навчати людей жити згідно з ідеалами гуманізму, змістовно й корисно. А це дає підстави стверджувати, що провідним чинником гармонійного, піднесено-натхненного, оптимістичного стану людини є її духовність у своїй центральній ланці – внутрішньо автентичній свободі. Зі свого боку, тільки особистості з розвинутою духовністю, моральністю, екзистенційною відповідальністю здатні утворити й утвердити гармонійні, гуманістично зорієнтовані взаємостосунки, розбудувати прогресивне в усіх відношеннях суспільство.

Відомий український психолог С.Д. Максименко вірно, на нашу думку, визначив перспективний шлях розвитку теорії і практики сучасної психології особистості: “Психологія особистості має своє “зачароване місце”, або, якщо хочете, власний варіант “квадратури кола”. Ми говоримо про проблему біологічного і соціального в особистості. Це давня, скам’яніла в усіх своїх мислимих варіантах і термінах, проблема, не може бути вирішена жодним іншим шляхом, як крім “зняття” її іншою, більш реальною і відкритою проблемою, якою є розвиток, рух, його виток і наслідки” [2, с. 13]. Пошук ефективних шляхів і засобів розвитку, руху будь-якого об'єкта вимагає насамперед визначення його істотних властивостей. Найбільш істотні, сутнісні властивості предметів і явищ, як відомо, наявні у функціональних структурах, що забезпечують їх системне існування. Той факт, що засадничі функціональні структури особистості остаточно не визначені, спонукав автора написати цю статтю.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Матеріальною основою, осередком окремих існування людини є її організм в сукупності усіх його анатомічних структур (органів та їх систем) і фізіологічних функцій, локалізованих у тілі. Природа організму людини – біологічна. Це означає, що його властивості втілені в анатомічних структурах та фізіологічних функціях, а відтак народження, життя і смерть підпорядковані біологічним законам, спричинені біологічними чинниками. Основні властивості організму визначаються генетично, успадковуються від батьків як певна хромосомна програма, що реалізується протягом його життя. Середовище, в якому він існує, сприятливо чи несприятливо впливає на цей процес. На базі організму розгортається буття людини в усіх сферах її існування – природній (біологічній), суспільній, духовній, задаючи вектори і параметри формування та функціонування її психіки.

Психіка безпосередньо пов'язана з життєдіяльністю головного мозку – вершинною структурою нервової системи, яка також має біологічну природу, тобто утворюється і функціонує під визначальним впливом генетичних чинників. Темперамент людини і тварин, будучи психічним феноменом, зумовлюється генетично – певними особливостями нейрофізіологічних процесів. Окремі темпераментальні якості, властивості та особливості емоційних реакцій, процесів і станів, а також ставлень, що формуються на їх основі, та відповідні спричинення у перебігу спілкування, мислення, волі корелюють з певними особливостями будови та функціонування тіла, його зовнішніх та внутрішніх органів, визначених генетично. Оскільки кореляційний зв'язок зумовлюється виключно спільним щодо взаємозалежних рис-ознак фактором, то, зважаючи на генетичне спричинення особливостей нейрофізіологічних процесів, будови та функціонування тіла і його органів, є підстави визнати те ж саме їх спричинення з особливостями перебігу й психічних явищ. Цей факт – яскраве підтвердження того, що окремі властивості людини детермінуються генетичними факторами, котрі належать до її біологічної природи.

Біологічна життєдіяльність особи у сфері живої природи позбавлена безпосередності. Так, на відміну від диких (не свійських) тварин, вона опосередкована її суспільним способом існування, виробленими культурними засобами видобування з природи того, що необхідне для задоволення її потреб,

використання і споживання здобутого у такий спосіб. Унаслідок цього функціональні структури організму людини зазнали помітного впливу її суспільного способу життя. Будова організму, тілесних органів, нервової системи людини пристосовані, а точніше придатні, для формування і функціонування на їх основі свідомості, понятійного мислення і мовлення, уяви, волі, почуттів, усіх феноменів одухотвореної психіки, для освоєння і застосування суспільного досвіду у вигляді знань, умінь, навичок, норм, цінностей. Скажімо, влаштування кистей рук людини, в якому найважливішими є структурні властивості великих пальців, дозволяє привласнювати і здійснювати величезну кількість трудових операцій, з яких чимало – дуже складні, філігранно тонкі. Центри керування рухами кистей знаходяться у премоторних ділянках головного мозку. Вони вельми великі за об'ємом, понад дві третини якого регулюють функціонування великих пальців. У жодного виду тварин немає таких кінцівок та центрів керування ними. Для прикладу зауважимо, що серед них тільки шимпанзе за умов цілеспрямованого навчання людиною спроможні засвоїти лиш деякі елементарні операції людської праці. М'язи горла і язика людини придатні для артикуляції звуків вишуканого мовлення; шлунково-кишковий тракт – для перетравлювання кулінарно оброблених продуктів і т.ін.

Таким чином, із психологічного погляду, **біологічна природа особистості** постає як її матеріальна основа і як сув'язь генетичних факторів психіки – ідеальних (нематеріальних) утворень у її змінній структурі. Ці утворення, своєю чергою, є базисом, на якому розгортається і функціонує суспільна природа особистості, тобто ті її властивості, котрі визначаються соціумними чинниками, функціонування яких підпорядковане соціальним законам. Звідси очевидно, що **суспільна природа особистості** формовивається у її знаннях, уміннях, навичках та утвореннях, причому знання людини за своєю сутністю і в своїй основі є понятійними. Уміння й навички поділяються на трудові, пізнавальні (навчальні), комунікативні (спілкування), ігрові. Вони забезпечують її здатність існувати, діяти у суспільному повсякденні – працювати, навчатися, спілкуватися, гратися. Людина освоює і реалізує їх у процесі свого життя як член певного суспільства. До того ж формування знань, умінь, навичок відбувається внас-

лідок як цілеспрямованого, так і стихійного навчання посередництвом мотиваційних, пізнавальних, вольових, емоційних психічних процесів і станів (бажань, прагнень, мотивів, відчуттів, думок, уявлень, пам'яті, вольових зусиль, емоційних переживань тощо). Останні формуються і функціонують на базі знань, умінь, навичок, котрі є тим змістом, яким ці процеси і стани наповнюються, яким психіка оперує. Тому від характеру знань, умінь, навичок людини та форм і способів їх використання значною мірою залежить її місце і роль у суспільстві, становище в конкретному соціумі.

*Комплекс утворень психіки людини, який скеровує її активність, діяльність, поведінку на ті чи інші об'єкти, слушно назвати **спрямованістю особистості**. Її основними складовими, на нашу думку, є світогляд, переконання, віра, ціннісні орієнтації, диспозиції.*

Світогляд особистості – це її погляди на життя, на його сенс, на розуміння Бога, людини, світу (природи, суспільства, цивілізації, культури).

Переконання – упевненість особистості у правильності своїх поглядів на життя, світогляду, віри, ціннісних орієнтацій, диспозицій і зумовлених ними дій, учинків, діяльності, поведінки.

Віра – науково неаргументоване, бездоказове прийняття людиною релігійних, філософських, політичних та інших ідей, тлумачень, оповідей як абсолютно істинних.

Ціннісні орієнтації – визначені особистістю ступінь цінності, міра значущості і важливості для неї тих чи інших ідей, моральних принципів і норм, релігійних догматів, творів мистецтва, інших предметів та явищ актуального довкілля.

Диспозиції – комплекс мотивів, ставлень, налаштувань, установок особистості щодо духовних цінностей (релігійних, моральних, художньо-естетичних тощо), предметів і явищ навколишнього світу, її схильностей, готовності до певних умовисновків, суджень, дій, учинків, емоційних та поведінкових реакцій.

Формування і функціонування складових спрямованості особистості здійснюється посередництвом освоєння нею релігійних, філософських, моральних, правових, естетичних, ідеологічних, політичних, прагматичних знань та ідей. Релігія, філософія, мораль, право, мистецтво – відомі форми суспільної свідомості. Сформована під їх впливом спрямованість людини регулює перебіг її життє-

Таблиця

Основні структурно-функціональні блоки особистості

Спрямованість – світогляд, переконання, віра, ціннісні орієнтації, диспозиції: <i>функціональні структури суспільної і духовної природи особистості</i>
Знання, уміння, навички: <i>функціональні структури суспільної природи особистості</i>
Анатомо-фізіологічні утворення , локалізовані у тілі, – організм, задатки психічних властивостей: <i>функціональні структури біологічної природи особистості</i>

зреалізування як члена суспільства. Суспільна сутність факторів формування та сфери функціонування спрямованості особистості – незаперечна підстава для віднесення цього скеровуючого психічного утворення до її соціальної природи.

Але примітно, що спрямованість є психологічним осередком і **духовної природи особистості**, тобто її здатності до самостійного, незалежного від тиску соціуму, автентичного ціннісного зорієнтування, заснованого на світоглядних роздумах, переживаннях, оцінках. Ця здатність забезпечує його буття як духовної істоти – внутрішньо вільної, незалежної, самостійної в оцінкових судженнях, у вартісних ставленнях, диспозиціях, мотивації діяльності, поведінки, дій, учинків. Отож визначальним фактором повсякдення духовної людини, спрямованість якої підпорядкована її автентичним переконанням, світогляду, ціннісним орієнтаціям, диспозиціям, є вона сама, її незалежні від впливу соціуму роздуми, переживання, оцінки. А це водночас означає, що духовність розвивається не в усіх людей, особливо за несприятливих умов життєзреалізування.

Отже, людині притаманна триєдність природи, що поєднує три групи спричинювальних факторів і стільки ж сфер, у яких вона розгортається, – біологічна, суспільна (соціальна), духовна. Функціонування кожної з них забезпечується відповідним структурно-функціональним блоком, модусом чи центром. Інтеграція цих блоків утворює особистість як систему. Їх становлення в онтогенезі особистості – від біологічних основ до духовних вершин (знизу-вверх) – подане в **табл.** На нашу думку, ці блоки є засадничими, базовими функціональними структурами особистості, у яких зосереджена її сутність.

Виокремлення сфер існування людини та відповідної їхній природі сутнісних функціональних структур її як суспільної особи дає змогу понятійно окреслити сутність особистості у порівнянні з такими близькими поняттями, як “людина”, “індивід”, “особа”, “індивідуальність”.

Особистість – це людина, якій притаманна суспільна природа; носій самосвідомості, суспільного досвіду, втіленого у понятійних знаннях, трудових, пізнавальних, комунікативних, ігрових уміннях і навичках; суб’єкт свідомого відображення навколишнього світу і регулювання свого повсякдення в ньому на основі власної спрямованості.

Вочевидь не всі люди гідні того, щоб називатися особистостями (персонами) у повному розумінні цього слова. Мовляв, особистість стоїть на доволі високому рівні розвитку основних складових спрямованості та знань, умінь, навичок. Відтак людину не можна називати особистістю, поки вона не досягне такого рівня. Однак одразу виникають питання: Як визначити цей рівень, за якими критеріями, показниками? Як знайти та обґрунтувати підстави, згідно з якими чималій кількості людей буде відмовлено у праві називатися особистостями? Чи це гуманно, демократично, справедливо? Як тоді називати людей, котрим відмовлено у праві називатися особистостями? Для нас очевидно, що це – шлях у глухий кут.

Напевне, на основі наведеного тлумачення сутності особистості, доречно називати цим терміном усіх людей, яким притаманні складові цієї сутності. Інша справа, що потрібно шукати і виділяти типи, підтипи, види, різновиди, групи, підгрупи особистостей на основі різних особливостей формовияву цих складових. Треба також чітко визначити, які представники людського роду все ж не можуть бути поіменовані терміном “особистість”. Зокрема, далеко не в усіх людей розвивається духовність як здатність до автентичного самовизначення й саморегуляції на основі власних світоглядних переконань та ціннісних орієнтацій. Такі люди керуються домінуючими у їхньому соціальному оточенні ідеями, цінностями, принципами і нормами поведінки, мотивують свої вчинки з огляду на думку чи позицію значущих для них осіб чи груп. Їх слушно називати *бездуховними особистостями*.

Діти привласнюють знання, акумульовані у поняттях, разом з мовою, уміння і навички

спілкуватися, гратися, навчатися, працювати – посередництвом відповідних занять. У взаємній зумовленості з цими процесами, головню на підґрунті оперування їх змістом, формуються, розвиваються та функціонують сприймання, мислення, уява, пам'ять, воля, почуття, свідомість, самосвідомість, Я-концепція, фактично всі відомі та невідомі утворення психіки. Та й дітей, у яких уже сформоване власне Я, можна називати особистостями, котрі розвиваються. Натомість немовлята ще не є особистостями, оскільки психічні утворення, в яких подана суспільна природа людини, у них поки що не сформовані. Вони – лишень *потенційні особистості*.

Найбільше питань, пов'язаних з правом називатися особистістю, виникає стосовно психічно хворих людей. У них патологічно змінюються самосвідомість, сприймання, мислення, уява, перебіг емоційних процесів. Унаслідок цього не знаходять ефективного застосування і руйнуються набуті ними до хвороби знання, уміння, навички, утворення сфери спрямованості. Але всі психічні процеси і стани та складові соціальної природи людини залишаються суспільними за походженням і функціонуванням, хоча саме через психічне захворювання останнє стало неадекватним і неефективним щодо нормальних соціальних стосунків, спілкування, поведінки, діяльності. Отож, на нашу думку, немає жодних вагомих підстав не вважати психічно хворих особистостями. Вони – *хворі особистості*, у яких патологічно змінені самосвідомість, психічні процеси, функціональні структури соціальної та духовної природи.

Не є особистостями люди з край важкими ушкодженнями психіки, зумовленими генетично чи набутими. Внаслідок ендегенних руйнацій вони нездатні засвоїти хоч якийсь суспільний досвід – навіть елементарні понятійні знання, слова, уміння, навички (так звані мікроцефали – індивіди з малим об'ємом головного мозку без звинин, ідіоти та ін.). Деякі екзогенні (ті, що надходять ззовні) надпотужні руйнації мозку і психіки призводять до цілковитої втрати хворим усього набутого суспільного досвіду. Так, кінцевим результатом невилікуваного вчасно ураження блідою спірохетою (сифілісом) є катастрофічний психофізіологічний розлад, який називається прогресивним паралічем. На останніх стадіях цього захворювання особистість цілковито руйнується. Залишається тільки організм з серйозно ушкодженою нервовою системою. Особистість може повністю зруйнуватися і в результаті інших психічних хвороб, перебіг

яких відбувається в дуже важких формах. Однак істоти з несформованими та цілковито зруйнованими особистісними утвореннями – це все ж люди, що належать до людського роду (виду *Homo sapiens*). Незаперечно підстава вважати їх людьми – їхні людське тіло, організм, народження жінкою.

Людина – це кожний чи будь-який представник виду *Homo sapiens*, основною відрізняльною ознакою якого, як і всіх живих організмів, є будова організму, тіла.

Індивід (лат. *individuum* – неподільне) – це людина як окремий представник виду *Homo sapiens*, відокремлений від інших індивідів власним тілом, носій індивідуально неповторних властивостей, рис, особливостей.

Особа – напевне, синонім, український аналог терміна “індивід”.

Індивідуальність – особистість у сукупності її високорозвинених суспільно значущих рис і властивостей, передусім здібностей, інтелекту, мислення, уяви, волі, почуттів, знань, умінь, навичок та способів їх застосування, спрямованості, характеру тощо; сутнісно індивідуальність – це непересічна особистість.

Отже, кожна особистість є людиною, індивідом (особою), але не кожна – індивідуальністю. Кожен індивід (особа) – людина, однак не кожен такий індивід стає особистістю та індивідуальністю. Отож людина – завжди індивід, але не кожна – особистість та індивідуальність. І тільки кожна індивідуальність є і людиною, й особистістю, і особою (індивідом).

Висновок. Аналітично виведені нами і наведені у цій статті основні структурно-функціональні блоки-модуси особистості, трактування понять “особистість”, “людина”, “індивід”, “особа”, “індивідуальність” не претендують на вищепитість та завершеність. Однак вони відображають найістотніші, відрізняльні (*differentia specifica*) властивості зафіксованих у цих поняттях феноменів і притім є лаконічними та “прозорими”, і тому можуть ефективно “працювати” у навчально-методичній та науково-дослідній роботі, у чому ми переконалися на власному науково-педагогічному досвіді. Зокрема, мовиться про викладання нами п'яти навчальних дисциплін, у яких основним об'єктом є особистість: “Психологія особистості”, “Персонологія”, “Соціалізація особистості”, “Самоорганізація особистості”, “Екокультура особистості”.

1. Лебон Г. Психологические законы эволюции народов. – СПб., 1906. – 152 с.

2. Максименко С.Д. Генезис существования личности. – К., 2006. – 240 с.

АНОТАЦІЯ

Москалець Віктор Петрович.

Структурно-функціональна організація особистості.

У статті подано аналітично виведені, засадничі структурно-функціональні блоки-модуси особистості як системи, аргументована її триєдина природа, визначені істотні змістові ознаки поняття “особистість” у взаємозалежності із суміжними поняттями “людина”, “індивід”, “особа”, “індивідуальність”; вказано на тих представників виду Homo sapiens, котрих не можна назвати особистостями.

Ключові слова: людина, індивід, організм, особа, психіка, особистість, структурно-функціональні блоки-модуси особистості, спрямованість особистості; знання, уміння, навички; психічні утворення; бездуховні, потенційні і хворі особистості; індивідуальність.

АННОТАЦІЯ

Москалец Виктор Петрович.

Структурно-функциональная организация личности.

В статье представлены аналитически выведенные, основополагающие структурно-функциональные блоки-модусы личности как системы, аргументирована ее триединая природа, очерчены существенные содержательные признаки понятия “личность” во взаимозависимости со смежными понятиями “чело-

век”, “индивид”, “лицо”, “индивидуальность”; отмечены те представители вида Homo sapiens, которых нельзя назвать личностями.

Ключевые слова: человек, индивид, организм, лицо, психика, личность, структурно-функциональные блоки-модусы личности, направленность личности; знания, умения, навыки; психические образования; бездуховные, потенциальные и больные личности; индивидуальность.

ANNOTATION

Moskalets Viktor.

Structural-Functional Organization of a Personality.

In the article the core structure-functional blocks-moduses of a personality as a system have been portrayed, the trinity of a person's nature has been established, the essential contextual characteristics of the notion “personality” in interdependence with the adjacent notions “human”, “person”, “individuality” have been defined. Besides the author demonstrated the examples of those representatives of Homo sapiens species who can not be called personalities.

Key words: human, individual, organism, person, psychics, personality, structure-functional blocks-moduses, direction of a personality; knowledge, skills; psychic formation; spiritless, potential and sick personalities; individuality.

Надійшла до редакції 6.02.2010.

**Вітаємо головного редактора журналу
професора ФУРМАНА Анатолія Васильовича
з отриманням звання Лауреата громадської акції
“ФЛАГМАНИ ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ”
за вагомий внесок у розвиток освіти і науки нашої держави**

Ваша звитяжна діяльність на освітньо-науковій ниві отримала заслужене визнання корифеїв національного державотворення. Бажаємо нових звершень на благо освіти, науки і культури нашої Неньки-України.

Колектив редакції

